

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ ДО СОЦІАЛЬНОЇ ТА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 37.013.83

С. П. Архипова, Л. І. Смерчак

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ У СИСТЕМІ РОБОТИ З РІЗНИМИ КАТЕГОРІЯМИ СОЦІАЛЬНО НЕЗАХИЩЕНИХ КАТЕГОРІЙ ДОРΟΣЛОГО НАСЕЛЕННЯ

В умовах сьогодення посилюється увага до проблем організації соціальної роботи з соціально незахищеними категоріями дорослих, що зумовлено збільшенням кризових явищ і дезорієнтацією в цих умовах дорослих людей, особливо соціально незахищених, їхньою неспроможністю адаптуватися до нових життєвих ситуацій.

Соціальний працівник повинен сприяти інтеграції соціально незахищених категорій дорослих у суспільство, навчити їх адаптуватися до мінливого соціального середовища. Відтак соціальний працівник має володіти знаннями й уміннями щодо організації роботи з цією категорією населення.

Теоретико-методичні аспекти соціально-педагогічної роботи як наукової теорії і професійної діяльності знайшли відображення у наукових працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених В. Бочарової, І. Зимньої, А. Капської, О. Карпенко, І. Козубовської, І. Миговича, Л. Міщик, В. Поліщук, С. Харченка, О. Холостової та ін.

У сучасній системі вищої освіти України здійснюються активні пошуки шляхів удосконалення підготовки фахівців соціальної сфери на засадах компетентнісного підходу. Теоретико-методологічні засади підготовки майбутніх соціальних педагогів відображені у наукових доробках І. Богданової, З. Бондаренко, Р. Вайноли, Ю. Галагузової, І. Зверєвої, А. Капської, А. Конончук, Г. Лактіонової, Т. Логвиненко, Л. Міщик, В. Поліщук, З. Фалинської, С. Харченка та ін.).

Наукова та практична значущість проведених досліджень безсумнівна, але водночас ґрунтовний аналіз наукових праць і емпіричних матеріалів дозволяє констатувати відсутність цілісних вітчизняних досліджень, присвячених концептуальному осмисленню професійної компетентності соціальних працівників у роботі з соціально незахищеними категоріями дорослого населення; залишається невивченим питання про особливості соціальної роботи з соціально незахищеними категоріями дорослого населення та труднощі, з якими стикається фахівець, який працює з цією категорією. Це, безсумнівно, ускладнює процес адаптації випускників до професійної діяльності в

територіальних центрах, ЦСССДМ, центрах зайнятості, реабілітаційних центрах тощо з соціально незахищеними категоріями дорослого населення.

Метою статті є обґрунтування компонентів професійної компетентності соціальних працівників у роботі з різними категоріями соціально незахищених верств дорослого населення.

Готовність соціальних працівників до роботи з різними категоріями соціально незахищених верств дорослого населення має специфіку, яка надає підстави для її спеціального розгляду в рамках компетентнісного підходу, що орієнтує навчальні заклади на формування конкурентоспроможної та мобільної особистості, готової самостійно приймати компетентні рішення в різних видах професійної діяльності.

У контексті досліджуваної проблеми актуальним є звернення до окреслених завдань національних систем освіти за компетентнісною концепцією ЮНЕСКО, серед яких: «навчитися жити разом», «навчитися пізнавати», «навчитися робити» і «навчитися бути». Цими чотирма системо утворювальними освітніми цілями визначаються життєво важливі компетентності, на формування яких повинна спрямовуватись сучасна професійна освіта.

Компетентність, за визначенням О. Пометун, потрібно сприймати як об'єктивну категорію, що фіксує суспільно визнаний комплекс певного рівня знань, умінь, навичок, ставлень, завдяки яким педагог здатний здійснювати складні поліфункціональні, поліпредметні, культуродоцільні види діяльності [5, с. 19].

Компетентність забезпечується сформованістю її компонентів. Аналіз науково-педагогічних праць, присвячених дослідженню компетентності та її структурних компонентів (І. Зимньої, І. Зязюна, Б. Ельконіна, Н. Кошарної, Н. Кузьміної, П. Лузана, А. Маркової, Н. Ничкало, О. Пометун, Н. Султанової, Дж. Равена В. Ротаря, І. Шмиголь, В. Ягупова та ін.), дозволив нам виділити такі компоненти професійної компетентності соціальних працівників:

Когнітивний компонент.

Когнітивний – сукупність знань про особливості розвитку дорослих, ознаки розвитку дорослої людини, на основі яких формується компетентність соціального працівника з проекцією на майбутню професійну діяльність (у нашому випадку – соціальну роботу з різними категоріями дорослого населення).

Соціальні працівники повинні володіти знаннями з психології (а передовсім – вікової, педагогічної, соціальної та психології праці), соціології, психіатрії, знати законодавство, правові аспекти соціального захисту, теорії та методи соціальної роботи.

У контексті досліджуваної нами проблеми доцільно акцентувати увагу на тому, що соціальні працівники мають знати особливості розвитку дорослих людей. Серед *особливостей розвитку дорослих* вважаємо за необхідне додатково виокремити такі: зростання у структурі

інтелекту ролі спілкування й актуалізація нових проблем; поглиблення емоційного включення в численні життєві реалії; посилення вибірковості пам'яті; посилення рівня вербалізації, здатності словами описувати життєві явища і виражати свій стан; гнучкість і здатність до свідомого оволодіння широким діапазоном соціальних ролей; ідентифікація людини зі своїми ролями і сприйнятливість до впливу соціальних стереотипів; висока готовність до компромісу при прийнятті рішень.

На основі досліджень психологів і соціологів (Б. Ананьева, Л. Анциферової, Л. Виготського, С. Вершловського, І. Кона, Ю. Кулюткіна, С. Рубінштейна, Г. Сухобської та ін.) визначаємо низку *ознак розвитку дорослої людини*:

- *гетерохронність*, тобто нерівномірність розвитку психічних функцій людини впродовж усього життя. Так, у період ранньої дорослості рівень одних функцій підвищується (окомір, константність упізнавання, просторова уява, увага тощо), інших – навпаки знижується (гострота зору, короткотермінова пам'ять), рівень третіх (наприклад, спостережливості) залишається стабільним;

- *гетеротопність* виражається в неоднакових вікових змінах у різних органах і частинах одного органу (наприклад, старіння пучкової зони надниркових залоз виражене більше, ніж клубочкової чи сітчастої, а в міокарді старої людини разом зі старими і «зношеними» зустрічаються відносно інтактні, непошкоджені ділянки);

- *гетерокінетичність* зумовлена розвитком вікових змін із різною швидкістю (в одних тканинах такі зміни виникають рано, але їхній перебіг відзначається повільністю, а в інших тканинах, хоча і пізно, але наростають швидко, впливаючи на стан усього організму);

- *гетерокатефтенність* виражається в різноспрямованості вікових змін, що пов'язано з пригніченням одних і активізацією інших життєвих процесів у старіючому організмі;

- *гетероетиологічність* передбачає широкий діапазон чинників, що провокують і прискорюють старіння (стреси, хвороби тощо);

- *мінливість станів*, адже життя дорослої людини – це нерівномірний процес. Періоди сталості, стабільності змінюються періодами кризи й оновлення. Якоюсь мірою це позначається на розумінні людьми того, наприклад, що будь-якого добробуту можна досягти за рахунок певних утрат, що ціною багатьох творчих звершень є погіршення стану здоров'я тощо;

- *формування ціннісних орієнтацій*, життєвих планів і позицій упродовж усього життя. Ця закономірність є важливим чинником одвічної здатності людини адаптуватися до різних обставин, засвоєння нових соціальних ролей, утрат. Особливо це характерне для сучасної ситуації, коли багато людей змінили систему цінностей. Співвідношення мінливих і незмінних компонентів життя дорослої людини багато в чому визначає її професійну мобільність;

• *соціальна відповідальність*. На життєдіяльність людини впливають не лише об'єктивні, а й суб'єктивні чинники. Для визначення здатності людини контролювати життєві події вводиться соціальне поняття «локус контролю». Якщо людина бере на себе відповідальність за те, що відбувається, слід говорити про внутрішній локус контролю, якщо ні – про зовнішній. Активна життєва позиція дорослої людини, зазвичай, співвідноситься з внутрішнім локусом контролю.

Так, соціальні працівники мають знати, які інститути соціальної політики здійснюють підтримку соціально незахищених верств населення.

Нагадаємо, головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики в соціальній сфері є Міністерство соціальної політики (Мінсоцполітики) України, компетенція якого поширюється на всі основні галузі соціальної сфери. Основними завданнями Мінсоцполітики України є: забезпечення державних соціальних стандартів та державних соціальних гарантій для населення; регулювання ринку праці, процесів трудової міграції; пенсійного забезпечення громадян; загальнообов'язкового державного соціального страхування, проведення соціального діалогу з питань формування та реалізації державної соціальної політики, регулювання соціально-трудових відносин; надання адресної соціальної допомоги вразливим верствам населення; надання соціальних послуг людям похилого віку, особам з інвалідністю, бездомним громадянам; забезпечення соціального захисту соціального захисту ветеранів, інвалідів, людей похилого віку, постраждалим унаслідок Чорнобильської катастрофи, жертв нацистських переслідувань, жертв політичних репресій; ветеранів війни та учасників антитерористичної операції, зокрема забезпечення їх психологічної реабілітації, санаторно-курортного лікування, технічними та іншими засобами реабілітації, житлом, надання освітніх послуг, організації поховання, а також соціальної та професійної адаптації військовослужбовців, які звільняються, осіб, звільнених з військової служби, та учасників антитерористичної операції [4].

Практичний компонент.

Соціальні працівники надають соціальні послуги, спрямовані на задоволення соціальних потреб клієнтів; здійснюють соціальний супровід клієнтів, соціально-педагогічний патронаж соціально незахищених категорій населення; сприяють соціальному і професійному визначенню особистості тощо.

З метою реалізації окреслених напрямків професійної діяльності соціальні працівники мають уміти: спілкуватися та надавати інформацію, чітко формулювати свої думки; застосовувати теоретичні знання при розв'язанні проблемних і нестандартних соціальних ситуацій; визначати сутність проблем соціально незахищених категорій дорослого населення та представляти інтереси людини, з'ясувати причини й умови

виникнення цих проблем; забезпечувати взаємозв'язок різних соціальних інститутів, діяльність яких спрямована на забезпечення державних соціальних стандартів та державних соціальних гарантій для населення; застосовувати сукупність методів, прийомів і засобів впливу на соціально незахищених категорій дорослого населення; критично оцінювати свою діяльність, бути толерантним у різних ситуаціях.

Ціннісно-мотиваційний компонент

Ціннісно-мотиваційний компонент характеризується усвідомленням соціальної значущості та особистісної відповідальності за результати професійної діяльності. Цінності та мотиви поведінки людини зумовлені різними чинниками – як об'єктивного, так і суб'єктивного плану. При цьому стрижневим компонентом мотивації діяльності є, як правило, найвагоміший, найсильніший мотив. Мотиви та мотивація відіграють велику роль у досягненні людиною певних результатів діяльності, зокрема професійної. Зміна мотиваційної сфери спричиняє перебудову соціальних зв'язків, умов професійної діяльності та спілкування, логіки саморозвитку. Ціннісні орієнтації виконують регулюючу і направляючу функції, стимулюють діяльність суб'єкта професійної діяльності.

Ціннісно-мотиваційний компонент професійної компетентності соціальних працівників пов'язаний із позитивним ставленням до професійної діяльності, сформованістю професійної культури, вмінням керувати власним емоційним станом, стриманістю, витримкою, самовладанням, оптимізмом, життєрадісністю, низькою тривожністю, толерантністю; сформованістю чіткої мотивації професійних дій, пошуком причин неуспіху та шляхів його розв'язання.

Цей компонент має бути чітко сформованим і структурованим; цінності професійної діяльності усвідомленими, оскільки вони є органічною складовою світоглядних позицій соціального працівника, його глибоким особистісним переконанням і займають провідне місце в ієрархії життєвих і професійних цінностей.

Окреслені структурні компоненти професійної компетентності слугують методологічним підґрунтям дослідження проблем підготовки майбутніх соціальних працівників, однак мають специфічний предмет, основа якого – емпіричний матеріал, що відображає стан досліджуваної проблеми, характер нормативно-правових документів, розробленість наукових концепцій та впровадження їх у практику.

Реалізація вказаних компонентів професійної компетентності неможлива без постійного поглиблення знань соціальних працівників, що зумовлено змінами в соціально-економічному, політичному житті держави; розширенням мережі соціальних закладів для соціально незахищених категорій дорослого населення; удосконаленням технологій соціально-педагогічної діяльності тощо.

Аналіз теоретичного і практичного вивчення досліджуваної проблеми в контексті сучасних соціокультурних змін підтвердив

важливість і актуальність проблеми професійної компетентності соціальних працівників у роботі з різними категоріями соціально незахищених верств дорослого населення. Вважаємо, що необхідним є створення умов для набуття необхідних компетентностей соціальних працівників, що своєю чергою сприятиме їхній продуктивності та конкурентності на ринку праці; розвитку вміння адаптуватися в мінливому світі.

Компетентнісний підхід зміщує освітню мету у бік мобілізації знань, які соціальний працівник у змозі зрозуміти та реалізувати, що допоможе йому професійно діяти в сучасному соціальному середовищі. Відтак професійна компетентність в роботі соціального працівника передбачає здатність до ефективної дії.

Подальшого дослідження потребують питання розробки форм та методів навчання соціальних працівників в умовах формальної, неформальної та інформальної освіти.

Список використаної літератури

- 1. Архипова С. П.** Соціально-педагогічні аспекти освіти різних категорій дорослих : монографія / Світлана Петрівна Архипова. – Черкаси : ПП Чабаненко, 2013. – 362 с.
- 2. Ананьев Б. Г.** Некоторые проблемы психологии взрослых / Б. Г. Ананьев. – М. : Знание, 1972. – 52 с.
- 3. Анциферова Л. И.** Психологические закономерности развития личности взрослого человека и проблема непрерывного образования / Л. И. Анциферова // Психологический журнал. – 1980. – Т. 1. – № 2. – С. 12–63.
- 4. Положення** про Міністерство соціальної політики України. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF>
- 5. Пометун О. І.** Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки [Текст] /О. І. Пометун // Вісник програм шкільних обмінів. – 2005. – № 23. – С. 18–20.
- 6. Рудь М.** Компетентнісний підхід в освіті / Марія Рудь // Вісник Львівського ун-ту. – Серія. педагогічна. – 2006. – Вип. 21. – Ч. 1. – С. 73 – 82.

Архипова С. П., Смерчак Л. І. Професійна компетентність соціальних працівників у системі роботи з різними категоріями соціально незахищених категорій дорослого населення

Авторами окреслено особливості соціальної роботи з соціально незахищеними верствами дорослого населення; проаналізовано сутність понять «професійна компетентність», «компетентнісний підхід». Визначено структурні компоненти професійної компетентності соціальних працівників у системі роботи з різними категоріями соціально незахищених категорій дорослого населення: когнітивний, практичний та мотиваційно-ціннісний. Доведено, що з метою підвищення якості соціальної роботи з даною категорією населення необхідним є створення умов для набуття професійної компетентності соціальних працівників.

Ключові слова: соціальний працівник, соціально незахищені категорії дорослого населення, професійна компетентність.

Архипова С. П., Смеречак Л. И. Профессиональная компетентность социальных работников в системе работы с различными категориями социально незащищенных категорий взрослого населения

Авторами обозначены особенности социальной работы с социально незащищенными категориями взрослого населения; проанализированы сущность понятий «профессиональная компетентность», «компетентностный подход». Определены структурные компоненты профессиональной компетентности социальных работников в системе работы с различными категориями социально незащищенных категорий взрослого населения: когнитивный, практический и мотивационно-ценностный. Доказано, что с целью повышения качества социальной работы с данной категории населения необходимо создание условий для получения профессиональной компетентности социальных работников.

Ключевые слова: социальный работник, социально незащищенные категории взрослого населения, профессиональная компетентность.

Arhipova S., Smerechak L. Professional Competence of Social Workers in the System of Work With Different Vulnerable Categories of Adults

The features of social work with socially vulnerable categories of adults are outlined by authors; the essence of the concepts “professional competence” and “competence approach” are analyzed. The structural components of social worker’s professional competence in the system of activity with different vulnerable categories of adults are defined: cognitive, practical, motivational and practically valued. It is proved that improving quality of social work with this category of population depends on creating conditions for the acquisition of social worker’s professional competence.

Key words: social worker, vulnerable categories of adults, professional competence.

Стаття надійшла до редакції 18.01.2017 р.

Прийнято до друку 24.02.2017 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Караман О. Л.